

ANDRÁSSY KURTA JÁNOS

A magyar népművészet ősiségének nyomában

Sok szó esett már arról, hogy népművészetünk régi vagy újkeletű-e? Vannak, akik mindössze a XVIII. század végétől hajlandók az eredetet elfogadni, s tagadják annak feltételezését is, hogy a népművészet a honfoglalás korában gyökerezik. Távlabbi korról még kevésbé eshet szó. Márpedig egy nép nem úgy kezd művészkedni, hogy egyszer csak eszébe jut és minden előzmény nélkül csinálja – méghozzá olyan magas szinten, hogy már szinte nem fokozható.

Ha elfogadjuk azt a tételt, hogy minden nép valahol az őskorban kezdte életét és művészi tevékenységét, akkor ez a magyarságra is érvényes. A XVIII. századi datálás nem fogadható el, mert a népművészet múltját, illetve kezdetét nemcsak a fellelhető tárgyi adatok döntenek el. Minden népnek – így a magyarságnak is – volt olyan korszaka, amikor a népművészet nem szűkölt a mai értelmezésű osztályművészetre.

Tudósaink jelentős része csak időbeli tárgyi anyagot ismer el, holott nem hagyható figyelmen kívül, hogy a népművészet könnyen enyésző anyagokra: fára, textíliára, kerámiára készült. Ezek pedig a nép életviszonyai között a nép otthonában nem voltak megőrizhetők századokon keresztül, már csak azért sem, mert ezek általában használati tárgyak, eszközök voltak. Hibás az a tudományos szemlélet, amely ezeket a tényezőket figyelmen kívül hagyja. Végére is a nép miért őrizte volna meg az elveszt vagy eltörött holmit? Neki használható kellett a használhatatlanná vált helyett. Múzeumok, intézmények ilyen holmik gyűjtésével alig száz éve foglalkoznak. De a népművészet motívumvilága, mitológikus jellege (mert ez is van benne) messze túlmutat a századokon. Végére is ki merné állítani, hogy Mohács előtt nem volt magyar nyelv, csak azért, mert ezekben a századokban a keresztény egyház idegen papjai az ősi írásos emlékeket elpusztították, a magyar nyelvet száműzték, a hivatalos és irodalmi nyelvvé a latint tették? Ebből az öt-száz évből alig van írott magyar szövegünk. Mégsem lehet azt állítani, hogy a magyar nyelv csak Mohács után lett.

Mert az történt, hogy a nép átmentette ezt az ősi, az idegen papok fülét sértő „barbár” nyelvet. De nemcsak a nyelvet mentette át, hanem az ősi magyar költészet nyelvét is, amiből Mohács után alig ötven évre Balassi Bálint csodálatos költészete ki-virulhatott.

Ennek az új magyar lírának kellett, hogy előzménye legyen, mert a semmiből nem lehetett. De maga Balassi is utal az előzményekre, mikor jelzi, hogy a verse melyik ismert „nóta” dallamára énekelhető.

A népköltészetnek nincsenek írásos emlékei a múlt időkből, de a nép ajkán olyan szövegek maradtak fenn, amelyekről határozottan következtethetünk a magyarság ősi költészetére. Mint ahogy a népzenei anyagunkból ki lehet válogatni az ősi réteget, ugyanígy a szövegek elemzéséből, szószimbolikából is meg lehet állapítani a múltját. Így például

a dozmati regősénekről már Sebestyén Gyula és Vikár Béla megállapították, hogy az pogány korabeli szövegnek tekinthető. Ezt a megállapítást Fettich Nándor is megerősítette (személyes közlés), de ugyanakkor ő keresztény szimbolikákat magyaráz bele. (Fettich: A regősénekekről. Ethnographia, 1958. 3. sz.). S valóban, ha a szöveget elemezzük, első olvasásra látható, hogy a regősénekek sorában a legrégebbi időkre utal. Fettich Nándor keresztény szimbolika magyarázata a dozmati regősénekre nem vonatkoztatható, mert a szöveg tartalma ellene szól. Ez a regősének nem igazodik még a keresztény vallás frazeológia-jához, hanem éppen a keresztény egyház – a szövegben szent István – által üldözött ősvallás tragikus helyzetére világít rá. Csak a beköszöntő a szokványos keresztény szöveg „Dicsértessék a Jézus Krisztus! Eljöttünk szent István szolgálói régi szokás szerint” stb. Ez a szöveg későbbi ragadvány, aminek a bizanságát adja a további szöveg:

Ahol keletkezik egy ékes nagy út,
A mellett keletkezik egy halastó állás
Hej regülejtem, regülejtem!
Azt is fölfogá az apró sásocska
Arra is rászokik csodafiúszarvas.
Hej regülejtem, regülejtem!

Ez a csodafiúszarvas még nem Jézus szimbóluma, mint a későbbi keletű regősénekekben, hanem az ősi világ istenállata, mely „Evilat”-ból a Meotiszon át a Kárpát-medencébe kísérte el a magyarságot, hogy itt végül is az idegen fegyverektől úzve bujdokoljon.

Noha kimennél Uram, szent István király,
Vadászni, madarászni,
De ha nem találnál sem vadat, sem madarat,
Hanem csak találnál csodafiúszarvast
Hej regülejtem, regülejtem!
Ne siess, ne siess Uram szent István király
Az én halálomra.
Én sem vagyok vadlövő vadad,
Hanem én is vagyok az Atyaistentől hozzád követ !
Hej regülejtem, regülejtem!

Ezekben a sorokban az ősvallás üldözöttsége tárul elénk, mély tragikumával. („Én sem vagyok vadlövő vadad, hanem én is vagyok az Atyaistentől hozzád követ”.) Majd pedig bizonyásgtételül felsorolja isteni jeleit:

Homlokomon vagyok fölkelő fényes nap,
Odalamon vagyok őrdeli szép hold,
Jobb vesémen vannak az égi csillagok.
Hej regülejtem, regülejtem!
Szarvam nagyon, ezer nagyon
Szarvam hegyin vannak százezer sövények,
Gyulaszlagy, gyulaszlagy, holtatlan alusznak,
Hej regülejtem, regülejtem!

A felsorolt szimbolikákban még egyetlen keresztény motívum sem található. Ez még nem a keresztényesített „csodaszarvas” (vagy a szent Hubertus szarvasa), melynek kereszt ragyog a homlokán. Ez a csodafiúszarvas még az ősvallás Kosmosz – világképének jeleit hordja magán.

De nemcsak a dozmati regősének tartalmaz ősvallási szimbolikákat. A Júlia szép leány c. balladát méltán sorolhatjuk a nép által megőrzött legrégebbi nyelvelméink közé. Júlia látomását akár sámán elragadtatásnak is tekinthetjük. A látomás pedig ugyanaz, amit a dozmati regősének csodafiúszarvasa sorol fel. A fodor fehér bárány közeli rokona a csodafiúszarvasnak, ki a "napot s a holdat szarva között hozván; a fényös csillagot a homlokán hozta; két szép aranyperce a két szarvában; a két oldalán két szép égő gyertya; mennyi szőre szála, annyi csillag rajta!" A két ismertetett műről figyelemreméltó tanulmányt írt Palkó István, aki az itt felvetett gondolatot részletesen kifejti, s a szimbolikák kozmológiai jelentőségét elemzi. (Palkó I.: Ősi népköltési szövegeink jellege, helye, szerepe és jelentősége irodalmunkban. Vasi Élet és Irodalom 1957)

A továbbiakban a fodor fehér bárány Júlia szép leányt az égi szüzek seregébe hívja. Sokan hajlamosak, hogy itt keresztény vonatkozásokat magyarízzanak bele, de ezt semmi sem indokolja. A kereszténység nem az égbe gyűjtötte a szüzek seregét, hanem kolostorokba, ahol Krisztus jegyeseiként éltek önmegtartóztató, aszkétikus életüket. A fodot fehér bárányt talán a Boldogasszony követének is tekinthetjük, ki a fiatalon elhalt szüzeket a Boldogasszony égi seregébe gyűjti. Ezt a feltevést támogatja az alábbi szöveg is:

Tündérek érkeznek fejez közön (tejut) jövének
Hozzánk leszállanak, szép leányt keresnek.
Térülj fordulj, bujj, bujj, meg ne kerüljenek (kerítsenek, találjanak).
(Kandra Kabos: Magyar mitológia 112. old)

A szöveg világosan mutatja, hogy félelmes elragadtatásról van szó. De van olyan szövegünk, amiben maga a Boldogasszony jelenik meg, hogy elragadjja a földi anya leányát. A földi anya és a Boldogasszony szembenállásából világosan kitűnik, hogy nem a keresztény Mária-ról van szó, ki a vigasztaló szelidség és a mártírium szimbóluma, hanem egy ősbibb világkép istennője, aki nem valamely isten kegyelméből emeltetett a földi világból az égbe, hanem ő maga az isten.

- Boldogasszony, mit kerülöd, mit fordulod az én házam táját?
- Azt kerülöm, azt fordulom, lányodat kéretem, lányodat kéretem!
- Nincsen nekem olyan lányom, ki eladó volna.
- Ó ne tagadd el, ne tagadd el!...

(Magyar népzene I. Gyermekjátékok)

Hasonlóképpen vallanak népmeséink is ősi hitéletünk mitológiájának emlékeiről, tanúsítva ezeknek a szójhagyományon megőrzött szövegeknek sok százados múltját. Természetesen nem arról van szó, hogy ezeket a meseszövegeket egészszükben ősieknak fogadjuk el. Tudjuk, hogy az idő nagy formálód, s még írott szövegek is az idők folyamán torzulásokat szenvednek. De ha gondosan tanulmányozzuk ezeket a szójhagyomány őrizte meséket, fellelhetünk bennük olyan motívumokat, melyek régi időkre utalnak, s így legalábbis azok a részletek maguk is régiek még akkor is, ha újkori cselekményekkel vagy hitvilággal keverednek. Szemléltető példaként tekintsünk bele a „Szépjány Ibronka” c. mesebe, amit Ortutay Fedics mese-sorozatában találunk. A mese az „ördögölégényről” szól. Mint mesetípus eléggé általános és nyugaton is elterjedt. Ortutay igyekszik kimutatni ezeket az általánosítható formákat, és csak ezeket hangsúlyozza a kötet végén közölt jegyzetekben. A magyar történetkutatás számára jelentős részt a kötet elejére írt terjedelmes tanulmányban sem említi. Igaz, jelentéktelen részét képezi a mesének az átlagolvasó számára, de annál többet mond a kutatóknak.

A mese lényege röviden összefoglalva a következő: Szépjány Ibronka a fonóba jár, ahol minden lánynak van udvarlója, csak mellé nem ül senki. Szégyenli is nagyon, s egyszer azt gondolja; hogy akár az ördög is, csak akadna neki is udvarlója. A gondolat teljesül. Megjelenik egy legény, s Ibronka mellé szegődik uvarlóának. A leány elejti az orsóját, s amint utóna kap, meglátja, hogy a legénynek lólába van. A leány kilesi az ördöglegény útját, aki a templomba megy, s ott egy halott fejét széjjelfűrészeli. Az ördög észreveszi a leselkedő lányt s vállatorra fogja, hogy mondja meg, mit látott. A leány azonban nem mondja meg. Az ördög meghalasztja a leány apját, anyját, testvéreit. Most már Ibronkára kerül a sor. Elfut a javasasszonyhoz, hogy mit tegyen?

„Fut az asszonyhoz. Nénike, nénike vigasztajjon meg valahogy, mert nagy bánatban vagyok. Mi történik felülem? Tudod mi történik? Én tudtam előre. Meg fogul te most halni, de még beszélgesd meg jáncimboráiddal, hogy ott legyenek és ha meghalsz, hát téged, ha visznek kifelé a temetőbe, az ajtón ne vigyenek ki, sem az ablakon. Hát hon? A falon vágjanak egy lyukat. Ott taszicsák ki a koporsót. De az úton se vigyenek. csak össze-visza kerteken, csavargós úton...” (Ortutay: Fedics M. meséi. 1940. 227. old.)

Az idézett szöveg lényege: „Sem az ajtón, sem az ablakon, hanem a ház oldalán vágott lyukon vigyék ki a halottat.”

Nemcsak történések, de az átlagolvasó is ismeri Marco Polo útinaplóját. Ebben a műben hasonló szöveg olvasható a nagy Tangut tartományról szóló fejezetben: „Néha a jövődömondók kijelentik, hogy nem hoz jó szerencsét, ha az ajtón viszik ki a tetemet, akár valamilyen csillagállás alapján, akár azért, mert egy bizonyos rosszindulatu

tárgy esik az útjába, úgy, hogy rést kell törni a falon és azon át kell kivinni az elégetés helyére.” (Marco Polo utazásai I. k. 40. fej.)

A két szöveg összevetéséből világosan láthatók, hogy azonos temetkezési szertartásról van szó. De hogy ez a szokás a magyarság körében is meg lett volna, nem lehetett bizonyossággal állítani ennek az egy mesének az alapján. Arra kellett gondolni, hogy talán a tatárjárás során a tatárok emlékananyagoként került ebbe a mesébe. A közelmúltban azonban olyan adatok kerültek nyilvánosságra, melyekből kiviláglik, hogy ez a temetkezési forma a magyarság ősi hitvilágához is tartozott, és évszázadokon át még a kereszténység korában is éltek vele az őshiten maradt magyarok. (Fehér M. Jenő: Középkori magyar inkvizíció. Buenos Aires 1968.)

E tanulmány írása közben a fenti mesének újabb változata került elő. Bosnyák Sándor fiatal folklorista – aki a palóc földön is komoly kutatómunkát végez – Györvári János monyoródi (Baranya megye) juhásztól jegyezte le ezt a változatot, és szíves volt kéziratát felhasználásra rendelkezésemre bocsátani. A mese lényegében egyezik a fentivel. A temetési motívum is benne van, de itt már erős átköltéssel találjuk. Ebben a mesében a falbontás kimaradt, ami a másíknak legfőbb értéke, mert a történelmi kútfőkkel egyezik. Itt így mondja el a mesemondó: „... azt mondja – most ő rajta a sor, mert ő neki kell meghalni. De – azt mondja – őtet, ha ő meghal ne fektessék a padra – mert nálunk padra fektetik a halottat nem ágyba –, hanem a pad alá fektessék őtet. És ha viszik a temetőbe, ne az ajtón vigyék ki, hanem az ablakon. És ha kiérnek a kapuhoz, ne a kapun vigyék ki, hanem a kapu fölött. És ha viszik a temetőbe, ne az úton vigyék, hanem az út mellett. És ha beviszik a temetőbe, ne a temetőbe temessék, hanem a temető mellé.” Ha mutatkozik is némi eltérés, a lényeg azonos: félrevezetni az ártó gonoszt. – Ezek azok az ősi rétegek, melyeket népköltészetünkben, meséinkben kihámozhatunk, s melyek ha töredékesen is, de némileg kiegészítik a nagyon gyér írásos emlékeinket.

A zenei és irodalmi példához hasonlóan a díszítő művészet ősi rétegét is meg lehet állapítani, mert ennek is vannak olyan ismertetőjelei, mint pl. a népzene ötfokú skálarendszere. Hiszen egy ornamentikának az ősiségét nem az dönti el, hogy mikor festettek, hímezték vagy faragták, hanem hogy a motívumanyag milyen messzire vezethető vissza a történelmi, esetleg a történelem előtti múltba, (mert ilyen is van).

Történelmszeink, néprajzosaink túlzottan elfogódottak a történelmi idővel szemben, a századoknak, ezredéveknek óriási távlatokat tulajdonítanak. Pedig ezer év még családi generációs vonalon is alig harminc emberöltő. Hagyományörzés tekintetében a tizenöt emberöltőt sem éri el, hiszen a nyolcvan éves öregember meséit vagy díszítő-motívumait a tizenkét éves gyerek megtanulhatja. De ehhez még fontos tényezőként társul az elszigetelt életforma, amiben a paraszti réteg a jelen század elején is sok helyen élt. A múlt században még a vidéki nemesség és a mezővárosok lakosainak ízlésvilága sem tért el lényegesen a falusi vagy pusztai ízlésvilágtól.

Tény, hogy az európai stílusorszakok hatásai felismerhetők népművészetünkön, de ez inkább csak külső jelekben mutatkozik. Alapformáit, ősi fogantatású keleti jellegét nem homályosította el. De ez nemcsak a népnél volt így, melyet az idegen hatásoktól óvott az elszigeteltség, de a főúri osztály is mindenkor szigorú mértéktartást tanúsított az idegen módival szemben. Hasonlítsuk csak össze a magyar barokk-kori viseletben ábrázolt II. Rákóczi Ferencünket a korabeli csipkés selyembugyogós francia arisztokratákkal.

A magyar nép művészetének fejlődését nem lehet csak európai nézőpontból vizsgálni. Más az eredete és más volt a történelmi fejlődése. Hivatalos folkloristáink állítása, hogy népművészetünk itt alakult ki, és hogy nemcsak a honfoglalás előtti korról, de a honfoglaláshoz közel eső korról sem hozható kapcsolatba, megalapozatlan. Népművészetünknek a XVIII. századból való származtatása nemcsak erőszakolt, de az igazolási mód a történelmi tényeknek is ellentmond. Állításunk bizonyítására a tulipán-kérdést vizsgáljuk meg, mert ez a motívumunk központi helyet foglal el népművészetünkben és talán a legerősebb tagadós ezt a motívumunkat érte szaktekintélyeink részéről. Nemcsak az ősiségét vonják kétségbe, de eredetét is nyugatról származtatják: „Bizonyára sokan meglepődnének – írja Ortutay – ha hallanák, hogy az egyik legősibbnek és legnemzetibbnek vélt motívumunk, az úgynevezett tulipán-motívum távolról sem tartozik az ősi magyar eredetű díszítőelemek közé népművészetünk világában. Pedig éppen a századforduló nagy tulipán mozgalma s egyes elméletek valósággal meggyökerezítették azt a véleményt, hogy a tulipán

ősi, még keletről hozott díszítő eleme a magyarságnak, „turáni” motívum. Ma már Rapaics Raymund kutatásai óta tudjuk, hogy a tulipánt Európa, s benne a magyarság, csak a késő barokk korban ismerte meg...” (Ortutay: A magyar népművészet 1941, I. k. 12. old.)

Az itt megszakított gondolatsort folytassuk Ortutay egy másik könyvéből: „Rapaics Raymund egyik élvezetes tanulmányából megtudhatjuk, a tulipán s a hozzá fűződő művészeti motívum csak a barokk korban lett ismeretessé, miután kalandos és hosszú utazásokkal távolkeletről, hollandus hajósok és kereskedők révén Európába jut a főúri és papi kertekbe, majd onnan a néphez.” (Ortutay: Kis magyar néprajz)

Ha mármost a Rapaics-féle időmeghatározást Ortutayval együtt elfogadjuk, akkor Magyarországra még később kerülhetett, s a néphez ennél is később. Más forrásból úgy értesülünk, hogy ez a tulipán Európába érkezése idején vagyont érő újdonság volt. „Ritkább alakú és különlegesebb színezetű virágnak hagymájáért 13 000 hollandi aranyforintot is fizettek.”

Ortutay feltétel nélküli csatlakozása Rapaics állításához elszélt volt, márcsak azért is, mert Rapaics közlése történetileg nem állja meg a helyét, de botanikus szempontból is gyenge lábon áll. Merthogy a magyar népköltészetet nem ismerte, ez elnézhető, nem ő volt az egyedüli; de hogy a saját szakterületével sem volt tisztában, már súlyos hiba. Ugyanis Magyarországon a délibb tájakon vadon is élt kétféle tulipán. Az egyik tulipán „*Tulipa silvestris*”, a másik a „*Tulipa hungarica*”. (Levier: Les tulipes de l'Europe, 1884–85). De a tulipán Európába érkezésének a késő barokk korra tétele is hibás, mert az a XVI. század első felében kb. 1530 táján történt. Rapaics szakmai botlásait észre sem vettük volna, ha Ortutay nem hivatkozik rá olyan lelkesen. Mert neki, mint folkloristának, s a magyar ballada szakavatott ismerőjének tudnia kellett volna, hogy a XVI. századból két balladaszövegünk is említést tesz a tulipánról, mégpedig nem is akármilyen vadvirágként, hanem a nyugati országokban sokezer forintért árult kerti tulipánról.

Virágos kertbe temették
– Egymás mellé elültették –
Az egyikre palántáltak
Fejér csíkos tulipántot
– A másikra palántáltak
Tiszta vörös tulipántot.

(Csanádi–Vargyas: Röpülj páva, röpülj 466. old.)

Szép Júliám, szép leányom
Kertemben nyílt tulipánom
Ne szeresd te jobbágyodat...

A balladaszövegek világosan megmondják, hogy a tulipán kerti virág volt már ebben az időben is. És hogy emlékeztessen a ballada, a végén szinte refrénként újra megjelenik a fenti motívum, de itt már tragikusabb hangvételben:

Hej Júliám, szép leányom,
Kertemben nőtt tulipánom!
Kertemben nőtt tulipánom!
Ha én ezt így tudtam volna,
Dehogy megöltem volna...

(Ortutay–Buday: Magyar Népballadák)

De igen régi keletű népdalszövegekben is előfordul a tulipán, íme egy régi moldvai csángó népdal, amire Török Erzsébet volt szíves felhívni figyelmemet.

Én elmenyek térdiglen Romába,
Veres tenger kellős közepébe,
Ott leszállék tulipán képébe
Az én rózsám háza elejébe.

A következő versszakaszt Timár Máté jegyezte le Moldvában Bíró Anna dormányi csángó asszonytól.

Ott azt mondja nekem az én rózsám
Met jöve el tulipánkée hezzám,
Ugy jötte en, ahogy lsten engedt
Tulipánnak élöm szüve helyett.

Hasonló ellentmondás mutatkozik tulipán szavunk származtatása körül is. Bárczi Géza szófőjtő szótára szerint olasz tájnyelvből, vagy az újfelnémetből került nyelvünkbe. Ha Rapaics időmeghatározása elfogadható lenne, csak fokozná a zavart, mert ebben az esetben a magyar nyelvben a tulipán szó kétszáz évvel idősebb lenne, mint ahogy a tulipán Európában megjelent. Addig pedig nem tudhatták a nevét, ha nem volt. De a XVI. század sem támogatja Bárczi származtatását, mert ahhoz, hogy ilyen drága portéka annyira elterjedjen, hogy Olaszországban a tájnyelven is otthonossá váljon, nagy idő kellett. Az újfelnémet nyelv pedig csak ekkor volt kialakulóban, hiszen csak Luther kezete irodalmi nyelvként használni. Viszont, az idézett népköltészeti példák azt bizonyítják, hogy a tulipán szavunk már régen használatos volt ekkor, mint ahogy a tulipánok is régen virítottak a magyar kertekben. Erre vall a tulipán szónak a versszerkezetbe s szó-ritmikába való természetesen beilleszkedése, a többi magyar szóval való összecsengése.

Gombocz Zoltán is foglalkozott a tulipán kérdéssel. Az ő időmeghatározásai hitelesebbek. Bár idegen forrásra támaszkodva, említést tesz a magyar területen vadon termő két tulipánfajtáról is. A tulipán szót török eredetűnek tartja, de nyelvünkbe olasz közvetítéssel származtatja. Úgy látszik a töréköktől nem tudtuk eltanulni, segítő kellett hozzá. Gombocz szerint írásos emlékeinkben csak a XVII. századtól fordul elő, Thököly naplójában (1693) Gyöngyösínél (1692). Comenius pedig 1698-ban ezt írja: „A tulipán a virágoknak ékessége...” (Gombocz: Tulipán – magyar nyelv 1906. 263. old.)

Gombocz is, Bárczi is adások maradtak a tulipán szó értelmezésével, mert a turbánból való származtatást ők sem találják kielégítőnek. A népnyelvből ismert virágnevek általában tulajdonságokat, a virághoz kötődő fogamakat fejeznek ki. pl. százszozszerp, gyöngyvirág, tática vagy nefelejts, estike stb. Gombocz fent említett tanulmányában utal Entz Géza figyelmeztetésére, aki arra hívta fel a figyelmet, hogy a XVII. századnál korábbi időben talán csak a tulipánhoz hasonlatos virágfajtákra kell gondolnunk. Ez a feltevés bizonyos értelemben figyelemreméltó, de a XVII. századhoz köve nem indokolt, mert amint láttuk, a népköltészetben már a XVI. században használatos volt a tulipán szó. És még arról sem lehet szó, hogy későbbi behelyettesítés, mert mind a balladákban, mind a csángó szövegben a rímek annyira a tulipán szóhoz kötődnek, hoy azt más virágnévvél helyettesíteni úgy, hogy a rímrendszer fel ne boruljon, nem lehet. Sokkal inkább feltételezhető, hogy a tulipán név alá más, de azonos jellegű virágokat is soroltak. Népművésztünkben általában a piros tulipán a jellemző, vagyis a színszimbolikával is számolnunk kell. Sz. P. Tolsztof szovjet tudós a Torpak–Kalában feltárt falképek és díszítőmotívumok között „vörös liliomokat” említ. Valószínű, hogy ezek is tulipánnak nevezettek hajdan. Ez a feltevés érthetőbbé válik, ha a tulipán szó jelentését megkíséreljük kideríteni. Dr. Novotny sumír összetett szónak tartja: **til (tal-tul)** = teljes, **pa** = (bar-ból) = fény, ragyogás, **a-ni (an)** = övé. **Tulipaani** = teljében ragyogó vagy teljes fényű. A finn-ugorból is hasonló formával és tartalommal vezethetjük le: finn nyelvben: **tul, tuli** = tűz, finn: **paista** = ragyogás. **Tuli-pa-(ista)** = tűzragyogású. (Mivel a zárójelbe tett **ista** szó azonosítható a sumír **iz, izi** vagy az akkádos **isatu** = tűz, úgyszintén a magyar **izzó, izzás** szavakkal, talán tűzfényber izzó. Ezt a fejtegetésünket támogatja a fentebb idézett csángó székely népdal utolsó sorainak szintén Timár Máté által lejegyzett változata:

Ugy jötte en, ahogy lsten engedt
Tulipánnak **tűzpirosa** helyett.

Mindebből következtethetjük, hogy tulipán szavunk és motívumunk ősi eredetű és kultikus tartalmú szimbólumra utal, ami a hajdani nap, ill. tűzkultusz emlékét őrzi.

Nem véletlenül került a tulipán mondandóink középpontjába, mert ez a legsarkala-

tosabb pontja népművészetünk eredetkérdésének. De bármennyire igyekszünk bizonyítani tulipán-motívumok ősiségét, újabb meglepő tagadásba ütköztünk. Egyes tudósaink nemcsak ősiségét és magyar jellegét vonják kétségbe, de bebizonyítják hogy a tulipán-motívum valójában nincs is, ill. nem egyéb optikai csalódásnál. „...Másképp meg Győrffynek és Kiss Lajosnak elemzéséből tudjuk, hogy a tulipánnak tartott virágmotívum népművészetünk formanyelvén rendszerint nem is tulipán, hanem a rózsának, szegfűnek vagy más virágnak elrajzolt, stilizált ábrázolása. (Ortutay: i. m. l. k. 13. old.)

Tudjuk, hogy Győrffy István néhány műtszázadi szücsminta könyvben előforduló bejegyzésre építette elméletét. (Győrffy: Cifraszűr 1930). De mi a véleménye a népek? Mert a mesteremberek, akik között sok idegenből bevándorolt is volt, akik a népi hagyományokat nem is ismerhették, csak a szakmájuk kellekeként értékelték a motívumokat, melyeket a néptől, helyesebben annak megszokott holmijairól lemásolták, de hogy ezeket népművészet-tudomány szempontból is értékelték volna, nem valószínű. Az a szücs vagy szürszabó bármit is jegyzett be a mintakönyvébe, ettől a nép a tulipánt tulipánnak tartotta, és a rózsával vagy a szegfűvel nem tévesztette össze. Bizonyosság erre a sok virágból álló ornamentika, amelyben nagyon jól meg lehet különböztetni a rózsákat is, meg a tulipánokat is.

De nem egészen helytálló a szücsökre való hivatkozás, vagy legalábbis nem általánosítható néhány véleményre, mert éppen Kiss Lajos – akire Ortutay szintén hivatkozik – ellenkezőt bizonyít. A nyíregyházi szücsökről írva fölemlíti a díszítésül alkalmazott virágok között a rózsát, a tulipánt és a szegfűt. Majd pedig, hogy az asszonyködmön elejére „almásra, tulipánosra és kacskaringósra vágott irhát alkalmaztak.” (Kiss L: A nyíregyházi szücsmesterség és szücsornamentika 1929, 14 és 57. old.) De azt is megtudhatjuk Kiss Lajos idézett munkájából, hogy a színeknek is vidékenkénti hagyománya volt, amihez a mesterembernek alkalmazkodnia kellett. Mivel a hagyományok nagyon távoli gyökerekből táplálóztak, a divatok változásai legfeljebb formaváltozásokat idézhettek elő, barokkosabb vonalvezetést, a motívumok kicsifrázását stb., de a hagyományos motívumoknak újjal való felváltása nem tapasztalható. Legfeljebb annyi, hogy a régi motívumok mellé újak is kerültek.

Hogy a XVIII. század előtti időből kevés a bizonyító adat – bár vannak adataink cifraszűrökről és ködmönökről pl. a Debreceni Magisztrátus 1646-ból származó tilalmazása is a cifrázott ködmönök korlátozását írja elő – ennek fő okát már említettük. De a tudósok maguk is szűkítik a kört, még ott is, ahol ez nem indokolt. Így Győrffy István a nagykun viseletről írt tanulmányában többek között ismerteti a kun süveget, amiről azt írja, hogy csak a XVII. századi formájában ismerjük. Ez a kun süveg „csákósüveg”, majd „csákó” néven volt használatos. „Csákósrá vagy csákóra úgy vágják a süveget, hogy a karimáját felülről felfelé ferdén bemetszették s az így bemetszett felsőrész lefittyent. Ez a katonát illette meg. Azt a legényt, aki a verbuválásnál markába csapott a verbunkos káplárnak, azzal avatták katonává, hogy süvegén nyomban csákót vágta.” (Ethnographia, 1937, 2–3. sz. 121. old.) De az is kiderül ebből a tanulmányból, hogy a hatóságok büntetőszankciókkal tilalmazták ezeket a régi viseleteket. A tilalmakban az az érthetetlen, hogy ezeket, mint a fiatalok „újmodi divatozását” emlegetik. Inkább arról lehet szó, hogy a régi divat újból föltámadt, s mert a kuruc viseletre emlékeztetett, a Habsburg hatalom nem nézhette jó szemmel. Hiszen ez a csákósüveg ugyancsak régi hagyomány a tilalmazással együtt. A Képes Krónika miniatúráin ilyen látható a legyőzött Koppány fején, és ilyen van a magyarok fején, akiket a festő így határol el az idegen lovagoktól. De ilyen „csákósüveget” viselnek a kunok és a tatárok is. Márpedig a Képes Krónika festője még láthatta azt a kun viseletet, amit a kunok bejövetelekkor viseltek. A Képes Krónikában pedig azt olvashatjuk a fermói legátus ténykedéséről: „Ez megtiltotta a magyaroknak, hogy magyar szokás ellenére szakállukat borotválják, hajukat megnyírják, és hogy kun süveget viseljenek...” (Képes Krónika 183.) De korábbi időkből is (1278-i budai zsinat) tudunk hasonló tilalmazásról. Ugyanezt a fővegmórt írja le Tolszov, mint chorezmi viseletet avval a tévedéssel, hogy háromcsúsz „frigiai” sapkának írja. (Tolszov: Ősi Chorezm 127. old.) Csatlakozunk Győrffy István panaszához, hogy archeológusaink semmi érdek-

lödést nem mutatnak a XV. század utáni korszak népi temetői iránt, holott ezeknek tudományos feltárása jelentős kultúrtörténeti adatokkal szolgálhatna. Ez valóban így van, mert a népi temetkezés a kereszténység mellett végig megőrzött ősvallási szokásokat, hagyományokat. Magam is tanúsíthatom, hogy 1948-ban még dél-Somogyban és Baranyában az öregasszonyokkal ládászám temették el a szebbnél-szebb szöttek holmikat.

Mindezt csak azért említettük, hogy megmutassuk, hogy nem azért nincsenek XVI. század előtti emlékek, mert nem voltak, hanem mert nem is nagyon keresik.

Ha már fölemlítettük a kun süveget nem hagyhatjuk figyelmen kívül annak csákósított formáját. Ugyanis amikor csakót vágta bele, a pereme kétoldalt szétnyílt, mint a stilizált tulipán és olyan formát is mutatott. Ez lehet véletlen, de inkább gondolhatunk arra, hogy a tulipánhoz hasonló kultikus kapcsolatról van szó.

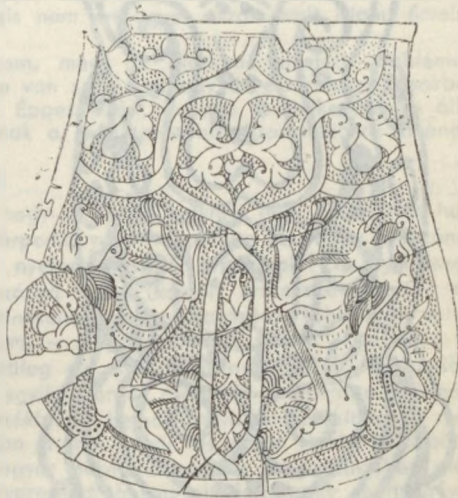
A tulipán-kérdés vitatói kizárólag a kerti tulipánra szorítkoznak, de amint az idézett balladaszövegek is tanúsítják, így sem bizonyítottak be semmit állításukkal. Az igaz, hogy a kerti tulipán az utolsó két században látszik uralkodónak, de ez csak abból következik, hogy ebből az időszakból maradt fenn a legtöbb népművészeti emlék. De a kerti tulipán, ahogy a XVI. századi balladákban is jelen van, az ornamentikából sem hiányzott. Példa rá az ádamosi templom mennyezetére 1526-ban festett tulipánok. (Rapaics szerint csak 1559-ben virágzott az első tulipán Augsburgban. (Régi magyar kertek, 63. old.) A dályai ref. templom mennyezetét, melyen szintén szép számmal láthatunk tulipánokat. 1630-ban festették. De ismerünk népművészetünkben egy másik tulipán-motívumot, ami csak virágjában hasonlatos, de a szára indaszerű, a levele legezőszerű, általában hármas osztású. Ez az a levélforma, amit a szaktudósok „perzsa palmettának” neveznek. Ezt az indás tulipánformát főként a székely kapukon alkalmazták, de megtaláljuk textíliákon is. Legtisztábban mégis a fafaragások őrzik. Ez a motívum talán régebbi az egyenesszerű tulipánnál, bár ezt az utóbbit is igen messzi századokon lehet nyomon követni. Alapítanul támadták Huszák romantikus túlzással, amikor a népművészet díszítő elemében olyan motívumanyagot vélt fölismerni, amit kapcsolatba hozhatott a honfoglalás kori anyag díszítésményeivel, s így az eredetet tovább vezette a „szasszanida stílusra” s azon keresztül – talán nem is ok nélkül – a mezopotámiai kultúrára. Egyelőre azonban maradjunk az ún. „szasszanida” stílus közelében, már csak azért is, mert a honfoglalás kori emlékeinket általában ebbe a stílus kategóriába kapcsolják. Itt találunk szép számmal olyan szasszanida kori műveket, amelyek a mi indás tulipánunkkal teljes egyezést mutatnak. Ilyen a IV–V. századból való flamingós ezüst kancsó (Berlin, Állami Múzeum), melyen a mi indás palmettaleveles „tulipán”-motívumunk édestestvére látható. Igaz, a kancsón lévő virágot a német ismertetés lótuszvirágnak (Lotusweigen) említi. (Die neue Propyläen Weltgeschichte, 1940, Berlin I. k. 456. old.) azt azonban nem állíthatjuk, hogy abban a korban is így hívták. Nálunk a nép ezt is tulipánnak vagy „Boldogasszony virágának” nevezi. (Haáz Ferenc: Udvarszékhelyi fámesterségek, 1942. 53. old.) Hasonló ornamentikákat találunk egy „szasszanida” ezüst korongon (V–VI. század, Ermitage, Leningrád). Ezen a tárgyon egy mitológikus ábrázoláshoz kapcsolódó „életfa” formában is megjelenik. Am hogy a másik tulipánról is szóljunk, ilyen példa is kínálkozik szintén egy szasszanida ezüst kancsóról, amelyen egy női alak látható – nyilván egy istennő, talán Istar – ki mindkét kezében egy-egy szál tulipánt tart. (III–IV. sz. Ermitage, Leningrád) (Archeologia Hungarica Budapest 1943, XXIX. sz. 98–99. old.). De honfoglalás kori anyagunkban is találunk tulipán-motívumot szép számmal. Fettich Nándor a közelmúltban bocsátott rendelkezésemre Veselovo-ban (észak-Volga vidék) nemrégén talált X. (?) századi tarsolylemez ábrázolást, melyen két oroslán között középen egymás fölött három tulipánfej látható. A legfelsőnek a középső csúcán kereszt elrendezésben három körmotívum áll, mintha korona lenne, amely talán ennek a legfelsőnek a rangosabb voltát kívánja hangsúlyozni. Bár a három tulipán az egészben részletmotívum, mégis központi helyet foglal el. A főmotívum az életfa, amit két oroslán véd, ill. őriz. Nem kétséges, hogy mitológikus szimbólumokkal állunk szemben. Az itt felsorakoztatott példák alapján talán mégis megkövethetjük annak feltételezését, hogy népművészetünk bizonyos mértékig kapcsolatban áll honfoglalás kori művészetünkkel.

Igaz, itt újabb tagadásba ütközünk. Tudósaink a honfoglaláskori művészet arisztokratizmusát hangoztatják a népművészet paraszti jellegével szemben, s igyekeznek a kettő kapcsolatának lehetőségét kétségbe vonni. (A népművészetnek a XVIII. századra datálása is ezt a célt szolgálja.)

Ezt a kérdést szükséges lenne megvizsgálni, de ebben a keretbe – a kérdés külön terjedelmes tanulmányt igényel – nem fér bele. Úgy véljük, így is meggyőzően bizonyítottuk népművészetünk ősi voltát, s talán az is világossá vált, hogy az eddigi „tudományos” megállapításokat felül kellene vizsgálni.

Ádamosi templomból (1526)
Tulipános mennyezetfestmény

Tarsolylemez X. sz. (?)
Veselovo (Szovjetunió)

Szkíta hímzés i. e. V. sz.
Pazirik (Szovjetúnió)

Keresztlábazat XVII sz. eleje
Delne (Székelyföld)